

Розповідь комівожера

Марк Твен

РОЗПОВІДЬ КОМІВОЖЕРА

Отой незнайомець з болісним смутком в очах! Він одразу привернув мою увагу своїм нещасним виглядом, гарно зшитим, але поношеним костюмом, і моє серце поійнялося до нього жалем і співчуттям. Та раптом я помітив у нього під пахвою портфель і мовив собі: "Тихше, лихий знову підсовує тобі комівожера!"

Але ж хто встоїть проти них? Не встиг я отямитись, як він уже торохтів свою історію, а я співчутливо кивав, розвісивши вуха.

Ось що він розповів:

Батьки мої вмерли, коли я був ще немовлям. Дядечко Ітуріель змилювався, забрав мене до себе і виростив, дбаючи як за рідного сина. Це був єдиний мій родич, зате дуже багатий і щедрий. Купався я, наче той сир у маслі, ні в чому не знаючи відмови.

Коли настав час, дістав освіту й пустився по світу з двома слугами – лакеєм та камердинером. Чотири роки пурхав пташкою в райських садах, якщо можна так висловитись, бо завжди був схильний до поезії, та й певен, що ви зрозумієте мене, бо вже по очах бачу, що й вас природа нагородила цим рідкісним даром. У довгих мандрах я жадібно збирав поетичні перли, такі потрібні для серця й душі. Одначе потім заманулось мені, людині не без смаку, збирати всілякі колекції заморських див, рідкісних *objects de vertu*⁴⁰ і згодом, на лихо собі, схилив до цього й любого дядечка.

Я написав йому, що один колекціонер зібрав силу черепашок, другий – чимало люльок і чубуків; третій – чудову колекцію нерозбірливих автографів; що в декого є неоціненний скарб старовинного фарфору, а в іншого – чудова колекція поштових марок тощо. Листи мої вплинули: дядечко став міркувати, чим би здивувати людей і йому. Ви ж, мабуть, знаєте, яка заразлива та пристрасть? Дядечка вона поійняла, наче лихоманка, хоч я тоді ще нічого й не підозрював. Він геть збайдужів до своєї торгівлі свининою, гайнуючи все на гонитву за дивовижею. Грошей у нього було не полічити, і він їх не шкодував. Спершу захопився дзвониками. Зібрав їх стільки, що порозвішував у п'яти залах – найрізноманітнішої форми й величини, – за винятком одного, що належав іншому фанатикові. Дядечко пропонував йому скажені гроші, та той і слухати не хотів. Ви, напевне, здогадуєтесь, чим усе скінчилось. Адже для справжнього колекціонера неповне зібрання не варте й ламаного гроша. Серце його розбите, і він пускає за безцінь свою колекцію та шукає заспокоєння в чомусь іншому.

Так трапилось і з дядечком Ітуріелем. Тепер він взявся за уламки цегли. Зібрав величезну і надзвичайно цікаву купу, – та й тут його спостигла невдача; закохане серце розбилось, і він продав свій скарб колишньому бровареві – власникові останнього уламка. Відтак узявся за кремінні сокири та інше знаряддя первісної людини, проте раптом дізнався, що фабрика, яка виготовляє їх, забезпечує й інших збирачів. Тоді накинувся на пам'ятки писемності ацтеків та на опудала китів. Згайнував силу грошей,

і знову пшик! Коли його колекція майже була повна, раптом надіслали з Гренландії нове опудало кита, а з Кундуранго (Центральна Америка) – ще один напис мовою ацтеків, – і все, що він досі зібрав, ламаного гроша не варте було в порівнянні з ним. Дядечко кинувся світ за очі, щоб заволодіти цим раритетом. Кита купив, а напис перехопив інший збирач. Ви, певно, розумієте, що справжній Кундуранго – це таки скарб, і той, хто ним заволодів, скорше розлучиться з родиною, аніж з таким багатством. Отож дядечко знову все спродав і вже перестав вірити, що йому колись пощастить; за одну ніч його чорне, наче смола, волосся стало білим, як сніг.

Дядечко довго думав і вирішив збирати таке, що вже жодному дурню й не приверзеться. Подумав-подумав і вирішив колекціонувати луну.

– Що?! – здивувався я.

– Луну, шановний добродію. Першим його надбанням стала чотириразова луна із Джорджії, за нею – шестикратна – з Меріленда, а потім і тринадцятикратна – з Мена; в Канзасі він роздобув дев'ятикратну, а в Теннесі – дванадцятикратну, до того ж дешево, – луна, розумієте, була бракована, бо частина скелі, що відбивала її, обвалилась. Дядечко сподівався за кілька тисяч доларів полагодити луну, домурувавши скелю, та дарма. Бо архітектор, який узявся за це, ніколи до того не мав справи з луною і врешті-решт тільки допсував її. Доти луна гиркалась, мов теща, а опісля годилася хіба що для притулку глухонімих. Тоді дядечко за безцінь накупив силу-силенну подвійних лун, розкиданих по всіх усядах; придбав їх гамузом, із знижкою на двадцять відсотків. Відтак доп'яв десь у Орегоні не те що луну, а цілий оркестр і виклав за неї усі свої статки. Можливо, вам доводилося чути, що торгівля лунами, як і спекуляція діамантами, теж вимірюється каратами. За луну в один карат ви доплачуєте всього-на-всього десять доларів – за той клаптик землі, що на ній вона гуляє; за подвійну чи потрійну – вже тридцять доларів; за п'ятикратну – дев'ятсот п'ятдесят, а за десять каратів – тринадцять тисяч. Орегонська луна, яку дядечко назвав Великою луною Піта, являла собою скарб у двадцять два карати і коштувала йому двісті шістнадцять тисяч доларів. Землю йому накинули так, оскільки вона була за чотириста миль од найближчого виселка.

А я тим часом провадив бездумний і безтурботний спосіб життя. Гарненька і єдина дочка англійського графа погодилась узяти зі мною шлюб і любила мене до нестями. В присутності цієї райської пташки я почував себе на сьомому небі. Родина схильно ставилась до мене, адже я був єдиним спадкоємцем свого дядечка, а в нього – аж п'ять мільйонів доларів. Ніхто з нас, звичайно, і не підозрював, що пристрасть старого перейшла всі межі.

Над моєю безтурботною головою несподівано вдарив грім. Бо ж явилась нова луна, нині відома всім під назвою Великого Кохінура, або Гори Відлунь. Вона дорівнювала шістдесятип'ятьом каратам. У тиху вранішню годину одне лише відлуння тривало п'ятнадцять хвилин. Та справа ще в тім, що дядечкові на заваді став інший колекціонер. Обидва вони влаштували скажені перегони, аби заволодіти цим діамантом. І все то якісь два паршиві горби, оточені мочаром, десь у далекому закапелку штату НьюЙорк.

Обидва збирачі примчали туди одночасно, хоч жоден навіть не відав про іншого. Та скарб належав не одному власникові: Вільямсон Болівар Джарвіс володів східним горбом, а Харбінсон Дж. Блезо – західним; межею вважався видолинок між горбами. І ось, поки дядечко Ітуріель купував східний горб за три мільйони двісті вісімдесят п'ять тисяч доларів, другий колекціонер купив західний за три мільйони з гаком. Ви, мабуть, уже збагнули, що скоїлось. Адже найкраща в світі колекція відлунь приречена була стати неповною, якщо в ній не вистачало цілої половини луни, що її можна вважати владаркою всесвіту. Обидва збирачі спіймали облизня, та жоден не хотів поступитися. Багато було чвар, лайок, прикрих образ і в'їдливих слів. Нарешті другий володар, з злостивістю, притаманною власникам, заходився руйнувати свій пагорб.

Розумієте, коли йому не вдалося загарбати цілу луну, – хай вона не дістанеться нікому. Він розкопає горб, і дядечку Ітуріелю залишиться дуля, а не луна. Дядечко спробував було усовістити його, та той правив своєї: половина відлуння моя, і я волю знищити її, а що стосується вашої, то робіть, як знаєте.

Дядечко домігся проти нього постанови суду. Той подав касацію і звернувся до вищої інстанції. Так обидва вони дряпалися все вище й вище, аж поки не досягли Верховного суду Сполучених Штатів. Там їх спірка викликала справжнє сум'яття. Двоє суддів вважали, що луна – приватна власність, бо хоч її ніхто не мацав і не бачив, купити або продати все ж таки можна; двоє інших наполягали, що вона – нерухоме майно, оскільки її не можна одірвати і перенести будь-куди; решта ж суддів просто не вважала її ні тим, ні іншим.

Все ж таки вирішили, що відлуння – це майно і горб – теж майно, отож обоє збирачів є самостійними й незаперечними власниками та сумісно володіють луною; позиваний може розкопати свій горб, оскільки він є його господарем, проте повинен відшкодувати в сумі трьох мільйонів збиток, якого він завдасть моєму дядечку. А дядечкові заборонялося використовувати для відлуння горб другого власника – без його на те згоди. Він міг користуватися тільки своїм горбом; якщо в такому разі луни не буде, суд уже чимось зарадити безсилий. Позиваний теж позбавлявся права брати відлуння од горба – власності мого дядечка... і т. д. Таким чином, виходило хоч круть верть, хоч верть круть. Жоден із суперників згоди не дав, і неповторній луні судилося навіки замовкнути. З тих пір цей скарб безславно гибіє й продати його неможливо.

За тиждень до мого весілля, поки я ще впивався своїм щастям і вже почали з'їжджатися гості, щоб привітати нас, прийшла звістка про смерть дядечка й копія духівниці, згідно з якою я залишався єдиним його спадкоємцем. Не стало мого улюбленого дядечка, навіки покинув мене! Думка про це ще й досі гнітить мене, хоч минуло вже багато років. Я простягнув духівницю графу, сльози засліпили мені очі. Граф глянув у неї й суворо мовив:

– Хіба ж це багатство, сер? Можливо, у вашій голоштанній країні це чогось і варте – адже ви, сер, єдиний спадкоємець численної колекції відлунь, якщо можна назвати колекцією те, що порозкидане по всіх усядах. До того ж ви в боргах, наче та свиня в реп'яхах; у всій колекції немає жодного експоната, що б не був у закладі. Я не лиха

людина, але мушу дбати про майбутнє моєї дочки. Коли б у вас залишалася хоч одна луна, яку ви назвали б своєю, то ви змогли б поїхати туди з моєю донькою та щоденною важкою працею вдосконалювати ту луну і тим самим заробляти собі на хліб. Але я не можу віддати своє єдине дитя жебракові. Облиш його, доню. Прощайте сер, беріть свої закладені луни і більше не смійте потикатися мені на очі.

Моя незрівнянна Селестіна, плачучи, пригорнулася до мене й поклялася, що з великою радістю вийде за мене й тоді, коли я не матиму навіть крихти відлуння. Та нас розлучили силою; не минуло й року, як вона зів'яла й померла, а я от мучуся на цьому світі; нещасний і самотній, я день і ніч благаю бога дарувати мені смерть, щоб навіки з'єднатися з нею там, де немає жорстокості і де знаходять собі вічний спокій всі гнані та знеможені.

А зараз, сер, якщо ви будете ласкаві та поглянете на оці карти і схеми, то я продам вам відлуння значно дешевше, ніж будь-хто з моїх конкурентів. Ось, наприклад, це – тридцять років тому воно коштувало моєму дядечкові десять доларів. Кращого не знайдете в Техасі. Я віддам його вам за...

– Дозвольте вас перебити, друже, – мовив я, – сьогодні мені просто дихати не дають комівояжери. Я вже купив зовсім не потрібну мені швейну машину; карту, що на ній усе переплутано; годинник, котрий і не збирається йти; порошок проти блощиць, хоч з'ясувалося, що вони тільки його й любляють; я придбав безліч усілякого мотлоху, і з мене годі. Я не бажаю мати жодного з ваших відлунь, навіть якщо ви оддасте їх задарма. До того ж я терпіти не можу типів, котрі намагаються всучити мені будь-що. Ось бачите пістоля? Отож забирайте свій мотлох та йдіть геть, поки не пролилася кров!

Та він тільки жалібно посміхнувся й виїхав ще кілька схем. Отож усе скінчилося, як і належить, – бо щойно ви заговорили з комівояжером, то вам слід лише коритися своїй долі.

Спливла докучлива година – і ми сторгувалися. Я придбав два подвійних відлуння у гарному стані, а він дав мені на дорогу ще одно, яке ніяк не міг збути, бо воно відгукувалось по-німецьки. Він пояснив: "Колись воно розмовляло всіма мовами, а тепер випали зуби, і воно гиргоче тільки по-німецьки".